УДК 811.14’373 – Гомер

ХУДОЖНІ ОЗНАЧЕННЯ В ЕПОСІ ГОМЕРА
(на матеріалі похідних прикметників)

Куйбіда Христина Ігорівна,
канд. філол. наук, асист.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено найхарактернішу стилістичну особливість похідних прикметників у поемах Гомера – роль художніх означень. Гомерівські художні означення поділено на два види: постійні та метафоричні епітети. Серед постійних епітетів найчисленнішою виявилась група епітетів зовнішньої ознаки. З усіх метафоричних епітетів, які вважаються основною образною прикрасою художньої мови, найчисленнішою виявилась група сенсорних епітетів (за первісно позначуваною ознакою). Похідні прикметники, як показує дослідження, з особливою яскравістю виражають ознаку завдяки своїй складній структурі.

Ключові слова: художнє означення, похідний прикметник, епітет, метафоричний епітет, ознака.

Художнє слово – це своєрідний інструмент, яким автор створює справжній образний мікросвіт з метою певного естетичного впливу на читача. У стилістиці поетичного мовлення Гомера важливу роль відіграють прикметники. Найяскравіше роль прикметника як художнього засобу виявляється в означальних відношеннях [Беценко 1999, 10]. Це зумовлено двома чинниками: а) його семантикою статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень); б) його зв’язками з іменником, предметність якого він конкретизує через свою ознакову (атрибутивну) семантику [Сидоренко 1994, 11].

Для створення цікавих та яскравих поетичних образів, Гомер часто використовує похідні прикметники у функції художніх означень. До художніх означень (використовуємо також термін "епітет" у широкому значенні) відносимо різні види прикметників як "емоційно-оцінні експресивні атрибути, які служать для створення художніх образів" [Селіванова 2006, 716], так і означення, що "не обов’язково вирізняються переносним характером слова" [Арнольд 1981, 87].

Дослідження епітетів у художньому тексті поем Гомера є **актуальним**, оскільки допомагає створити уявлення як про епічний стиль, так і про розвиток тогочасної лексичної системи, мовних традицій, відображає особливості розвитку суспільства відповідного періоду.

Метою роботи є дослідження семантико-стилістичних особливостей художніх означень, виражених похідними прикметниками, у словесно-образній системі епічних поем Гомера.

Об’єктом дослідження є похідні (це здебільшого складні прикметники, тобто композити, а також одиниці утворені афіксальними способами) прикметники-епітети поем Гомера.

Предметом дослідження є основна стилістична функція похідних прикметників у гомерівському епосі – роль художніх означень.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено аналіз художніх означень поетичної мови Гомера, виражених лише похідними прикметниками, визначено сутність і роль похідних ад’єктивів як засобу смислового збагачення поетичного мовлення.

Перші згадки про епітет траплялися ще в працях античних теоретиків: Аристотеля, Гермогена, Квінтиліана. Вони трактували епітет як засіб прикрашання мови та сформулювали основну умову вживання епітета – щоб він підходив слову [АТЯС 1996, 188, 237]. М. Є. Грабар-Пассек, Н. Інк, О. Ф. Лосєв, А. А. Тахо-Годі, І. В. Шталь досліджували епітети поетичної мови Гомера.

Існують різні класифікації епітетів. Враховуючи особливості художніх означень гомерівського епосу, поділяємо їх на дві групи: 1) без порушення семантичного узгодження; 2) з порушенням семантичного узгодження. До першої групи зараховуємо постійні епітети. Вони виділяють постійну ознаку об'єкта. До другої групи відносимо метафоричні епітети, які характеризують переносно об'єкт та яскравіше передають естетичну інформацію.

Постійний епітет відзначається здатністю позначати певну ознаку чи властивість, яка неодмінно наявна в об'єкті. Серед гомерівських постійних епітетів знаходимо їх два різновиди: тавтологічний та пояснювальний (чи описовий).

Тавтологічний епітет – це семантично узгоджений епітет, який підкреслює якусь основну властивість означуваного [Арнольд 1981, 90]. Вказаний епітет виділяє таку ознаку, яка є найсуттєвішою для певного предмета чи явища. Таким означенням автор наче повторює зміст сказаного, привертаючи до цього увагу читача. Гомер у своїх поемах використовує такі тавтологічні епітети: *κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι (I 2, 50) – гучноголосим вісникам, ᾗ οειδέα πόντον (O 11, 107) – темно-синє море, χειμῶνος δυσθαλπέος (I 17, 549) – холодної зими, βαθυρρόου Ὠκεανοῖο (I 7, 422) – глибокого Океану, κύκνων δουλιχοδείρων (I 2, 460) – довгошиїх лебедів.*

Пояснювальні (описові) епітети вказують на якусь важливу рису означуваного, не обов'язково властиву цілому класу предметів, до якого він належить [Арнольд 1981, 90]. Такі епітети виділяють лише одну з притаманних явищу чи предмету ознак: *ἀνδρῶν χαλκεοθωρᾗ κων (I 8, 62) – мужів, одягнених у мідний панцир, ᾗ Ηφαιστον κυλλοπόδιον (I 21, 331) – кривоногого Гефеста, Ελένης ἠϋκόμοιο (I 3, 329) – Єлени прекрасноволосої, πτωχοὺς κακοείμονας (O 18, 41) – погано одягнених жебраків, ᾗ Αμφιος λινοθώρηξ (I 2, 830) – Амфій, одягнений у лляний панцир.*

На основі аналізу гомерівських епітетів, виражених похідними прикметниками, виділено найбільш уживані групи епітетів: епітети сенсорні, епітети зовнішньої ознаки, внутрішньої ознаки, оцінні епітети. Епітети, які описують зовнішній вигляд осіб, предметів чи явищ створюють відповідні візуальні картини в нашій уяві. Епітети, які позначають слухове, дотикове, одоративне, густативне сприймання додають епічним картинам деякої "об'ємності". Вони стають більш реальними, навіть "живими".

Читаючи поеми Гомера, наприклад, можемо "почути" деяких героїв: *Ζεὺς ὑψιβρεμέτης (I 3 54) – Зевс, який гримить звисока; ἀγάστονος Ἀμφιτρίτη (O 12, 97) – Амфітріта, яка оглушливо завиває; Τρῶες ἄβρομοι (I 13, 41) – шумні троянці; Σίντιας ἀγριοφώνους (O 8, 294) – сінтіїв, які говорять грубою мовою; ἅρπῃ λιγυφώνῳ (I 19, 350) – дзвінкоголосому соколу.* З допомогою епітетів тактильного відчуття, автор дає можливість уявити тогочасну зброю, ніби відчути її дотик, та навіть певний страх перед нею: *ὀιστὸς ὀξυβελὴς (I 4, 126) – гостра стріла; ᾗ ὸς χαλκοβαρᾗ ς (I 15, 465) – тяжка від міді стріла; ἔγχεσιν ἀμφιγύοισιν (I 17, 731) – загостреними з обох кінців списами; βέλος ἐχεπευκ ς (I 1, 51) – гострий спис.*

Різноманітними та влучними є зображення зовнішніх ознак тварин, риб та птахів: *οἴιες δασύμαλλοι (I 9, 425) – густорунні вівці, λὶς ἠὐγένειος (I 15, 275) – пишногривий лев, ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο (I 21, 363) – відгодованої (жирної) свині, δελφῖνος μεγακῇ τεος (I 21, 22) – величезного дельфіна, αἷ γυπιοὶ ἀγκυλοχεῖλαι (I 16, 428) – криводзьобі шуліки.* Гомерівські епітети, які характеризують краї, рельєфи, ландшафти, дають нам уявлення про їх великі простори: *Ἑλλάδος εὐρυχόροιο (I 9, 478) – просторої Еллади, ἐπ' ἀκροπόλοισιν ὄρεσσιν (I 5, 523) – на високих горах*, про їх природні особливості: *Αἴγυπτον ἐὔρρείτην (O 14, 257) – рясно зрошуваний Єгипет,* про чудові родючі землі та природні багатства: *πολύκαρπος ἀλῳή (I 7, 122) – плодоносний сад, μηλέαι ἀγλαόκαρποι (I 7, 115) – яблуні, які дають розкішні плоди, ἐλεόθρεπτόν σέλινον (I 2, 776) – селера, яка росте на болоті, αἷ γείρων ὑδατοτρεφέων (O 17, 208) – тополь, які ростуть біля води,* про особливості водних просторів: *ἀγχιβαθὴς θάλασσα (O 5, 413) – море, глибоке біля берегів, ἀκαλαρρείταο Ὠκεανοῖο (O 19, 434) – Океану, який спокійно тече.* Широкою гамою кольоропозначень Гомер характеризує зовнішній вигляд людей, міфічних істот, тварин, детально зображає колір моря: *ἠ οειδέα πόντον (O 11, 107) – темно-синє море, οἴνοπα πόντον (I 2, 613) – море кольору вина, μεσαιπόλιὸς Ἰδομενεύς (I 13, 361) – наполовину сивий Ідоменей, Ἠὼς κροκόπεπλος (I 8, 1) – Еос, одягнена в покривало шафраново-жовтого кольору, δαφοινὸν δέρμα λέοντος (I 10, 23) – руда шкіра лева.*

В епічних поемах епітети внутрішньої ознаки є менш численними та різноманітними, ніж епітети зовнішньої ознаки. Їх одноманітність проявляється в тому, що один і той самий прикметник може характеризувати за внутрішніми ознаками низку епічних героїв, наприклад: *μεγάθυμοι Ἀχαιοί (I 1, 123) – мужні ахейці, Αἴαντος μεγαθύμου (I 4, 479) – мужнього Еанта, Τρῶες μεγάθυμοι (I 5, 27) – мужні троянці, Ἀχιλλῆος μεγαθύμου (O 3, 189) – мужнього Ахілла, Τηλεμάχου μεγαθύμου (O 3, 423) – мужнього Телемаха.* Вказані епітети виражають психологічні характеристики, риси характеру, вдачі живих істот (переважно героїв поем, етнонімів чи загальних назв людей, рідше – міфічних істот): *ἀνὴρ ἀγανόφρων (I 20, 467) – привітний (ласкавий) муж, ἀνέρα ὀβριμοεργόν (I 22, 418) – злочинного мужа, μεγάθυμοι Ἀχαιοί (I 1, 123) – мужні ахейці, γλυκύθυμος ἀνὴρ (I 20, 467) – добродушний муж, Χίμαιραν ἀμαιμακέτην (I 6, 179) – неприборканої Химери.*

Серед "оцінних" характеристик знаходимо велику кількість епітетів-композитів, які описують жінок: *ἐὔζώνοιο γυναικὸς (I 1, 429) – красиво підперезаної жінки, Ἀχαιάδων εὐπέπλων (O 21, 160) – красиво одягнених ахеянок, ἄλοχοι καλλικρῇ δεμνοι (O 4, 623) – жінки з красивими головними пов'язками.* Композити, які оцінюють жінок за певною частиною тіла, набувають символічного значення, позначаючи красу жінки взагалі: *Βρισηὶς καλλιπάρῃος (I 24, 676) – Брісеїда з красивими щоками, Ἑλένης καλλικόμοιο (O 15, 58) – прекрасноволосої Єлени, εὐώπιδα κούρην (O 6, 113) – доньки з красивими очима* чи *з прекрасною зовнішністю.*

Серед гомерівських постійних епітетів дослідник Н. Л. Сахарний виділяє особисто-постійні [Сахарный 1957]. Вони закріплені за певною особою, предметом чи явищем та виділяють притаманну лише їм ознаку: тільки Одіссей є *po1vmhti~ (дотепний)*, а Нестор *Óduep/~ (солодкомовний);* чи *g1auk^pi~ }Aq/nh – світлоока Афіна, @odod=ktu1o~ }H9~ – розоперста Еос, #rgur3peza Q1ti~– срібнонога Фетіда, ἵπποι ὠκύποδες – прудконогі коні.*

І. В. Шталь уводить також поняття "закам'янілий" епітет, який характеризує логічно невідповідний йому іменник або утворює змістово суперечну формулу [Шталь 1975, 348]. Наприклад, характеристика женихів як богоподібних *(ἀντίθεοι μνηστῆρες)*, яким належить негативна роль у поемі, суперечить змістові "Одіссеї".

Головною прикрасою епітета, за словами Квінтиліана, є переносне значення [АТЯС 1996, 237], яке додає нових якостей об'єктові. Перенесення, за Аристотелем – це *Ó metafor=. μεταφορὰ δέ ἐστιν ὀνόματος ἀλλοτρίου ἐπιφορὰ ἢ ἀπὸ τοῦ γένους ἐπὶ ε δος ἢ ἀπὸ τοῦ εἴδους ἐπὶ τὸ γένος ἢ ἀπὸ τοῦ εἴδους ἐπὶ ε δος ἢ κατὰ τὸ ἀνάλογον (Poetica, 6–9)* [Aristotelis 1965] – метафора – це перенесення незвичайного імені з роду на вид, з виду на рід або з виду на вид чи за аналогією. В нашому розумінні – це явище перенесення ознаки одного об'єкта на інший.

Перенесення значення слова-прикметника має дві сторони, які переважно відповідають розрізненню відносних і якісних прикметників [Шамота 1967, 59]. Перенесення в семантиці відносних прикметників відбувається внаслідок наділення предмета невластивою йому якістю *(ἄπτερος μῦθος (O17, 57) – безкриле слово* в значенні *невимовлене)*. Така переносність значення пояснюється порушенням традиційного семантичного відношення прикметника з іменником. У якісних прикметників – це явище віднесення певної якості до сфери іншого виду відчуття, що називається синестезією *(χόλον θυμαλγέα (I 4, 513) – вражаючий, болісний гнів)*.

Метафоричні епітети поем Гомера найперше поділяємо на анімістичні та антропоморфні (за О. М. Веселовським [Веселовский 1989] та І. В. Арнольд [Арнольд 1981]).

Анімістичні метафоричні епітети – це ті, які приписують властивості істоти неживому предмету: *ἄπτερος μῦθος (O 17, 57) – безкриле слово, μένος ἄτρομον (I 5, 126) – безстрашний гнів, θυμαλγέα μῦθον (O 8, 272) – болюче слово, ἀποφώλιοι εὐναί (O 11, 249) – безплідні ложа* та ін. Антропоморфні – які приписують людські властивості і дії тварині чи предметові. В поемах: *θυμοφθόρα φάρμακα (O 2, 329) – згубні ліки, κυνὸς κακομηχάνου (I 6, 344) – підступного собаки, λαθικηδέα μαζόν (I 22, 83) – заспокійливі груди* та ін.

За семантикою первісно позначуваної ознаки серед метафоричних епітетів гомерівського епосу виділяються: сенсорні метафоричні епітети, епітети зовнішньої та внутрішньої ознаки. Наприклад, прикметник *ἄσπετος – невимовний*, який початково позначає ознаки, які можна почути, в контексті набуває переносного значення і вживається для характеристики міри, величини, кількості, інтенсивності: *ἄσπετον ὕλην (I 2, 455) – невимовний,* тобто *величезний ліс, ἄσπετον κῦδος (I 3, 373) – невимовна слава, ἀσπέτῳ ὄμβρῳ (I 13, 139) – сильному дощу, ἄσπετα δῶρα (O 20, 342) – безмірно великі дарунки.* Переносне вживання епітета зорового сприймання *ἀμφιμέλας – затьмарений* в "Іліаді" Гомера пов'язуємо з тими психічними асоціаціями, що викликає цей прикметник: *φρένες ἀμφιμέλαιναι (I 1, 103) – затьмарені (*тобто *негативні) думки* (так зване оцінно-пластичне вживання [Шамота 1967, 73]). У випадку словосполучення *θυμαλγέα λώβην (I 9, 387) – болючу образу* й синонімічних між собою словосполучень *θυμαλγέα μῦθον (O 8, 272), ἔπος θυμαλγές (O 16, 69) – болюче слово*, спостерігаємо перенесення ознаки "болісний" зі сфери дотикової у психічну. В "Іліаді" читаємо слова Ахілла: *οὐδέ κεν ὣς ἔτι θυμὸν ἐμὸν πείσει' Ἀγαμέμνων / πρίν γ' ἀπὸ πᾶσαν ἐμοὶ δόμεναι <u>θυμαλγέα</u> <u>λώβην</u>. (I 9, 385–387) – нічим мого серця Агамемнон не зворушить, бо перед тим причинив мені <u>болючу образу</u>.*

До метафоричних епітетів зовнішньої ознаки відносимо, наприклад, *ca1k3rou~* – *міцноногий*. Епітет вказує на матеріал виготовлення, проте у словосполученні *χαλκόποδ' ἵππω (I 8, 41) – мідноногому коню* набуває переносного значення – *міцноногий.* В основі такого переносу – вираження ознаки, пов'язаної з властивостями певного матеріалу. Знаходимо кілька інших прикладів: *ἀνὴρ ἀπάλαμνος (I 5, 597) – безрукий муж,* тобто *невмілий, безпорадний, ἄπτερος μῦθος (O 17, 57) – безкриле слово: ὣς ἄρ΄ ἐφώνησεν, τῇ δ΄ ἄπτερος ἔπλετο μῦθος, (O 21, 386) – так він сказав, у неї ж безкрилим виявилося слово.*

Серед метафоричних епітетів внутрішньої ознаки зафіксовані такі: *ἄχος θυμοφθόρον (O 4, 716) – згубне горе, κυνὸς κακομηχάνου (I 6, 344) – підступного собаки, ἀνᾳ κεστον ἄλγος (I 5, 394) – невгамовний біль, μένος οὐκ ἐπιεικτόν (I 5, 892) – нездоланний (нестримний) гнів, μένος ἀάσχετον (I 5, 892) – нестримний, неприборканий гнів*. У метафоричному сполученні *κάματον θυμοφθόρον (O 10, 363) – згубну втому*, епітет "згубний" має відтінок інтенсивності, тобто позначає "сильну втому". Виявлено один "антонімічний" [Базилина 1974, 17] метафоричний епітет *(q¯moraïst/~ – згубний для душі)*, що реалізується при особливому типі словосполучення на основі поєднання лексичних одиниць, які взаємовиключають одна одну: *θυμοφθόρα φάρμακα (O 2, 329) – згубні ліки*.

Слід зазначити, що при аналізі естетично-образних можливостей похідних прикметників Гомера треба звернути увагу також на формульний стиль деяких епітетних словосполучень, що вважається традицією усної поезії. Гомерівські формули – це традиційні сполучення слів, які регулярно вживаються в однакових ритмічних повтореннях (наприклад, епітетна формула – *πατρὸς Διὸς αᾳ γιόχοιο "батька Зевса щитотримача"* – повторюється у 7 книзі "Іліади" та в 11 книзі "Одіссеї"). Такі сполучення трапляються здебільшого в портретних характеристиках основних героїв і не завжди пов'язані з описуваними подіями.

Дослідження стилістичних особливостей похідних прикметників епічних поем Гомера дає можливість зробити такі висновки.

Поетична мова – це мова художнього мислення та світобачення автора, мова з особливою організацією лексичного складу, емоційно-образна, естетично маркована. Характерною ознакою мови Гомера є широке використання похідних прикметників як художніх означень. Завдяки складній структурі та відповідно складнішому семантичному змісту, вони допомогли авторові досягти необхідної образності й емоційної виразності у змалюванні поетичних картин. Більшість гомерівських похідних ад'єктивів є постійними епітетами, слугує загальною і водночас індивідуальною характеристикою означуваних об'єктів. Кількісні підрахунки засвідчили, що найчисленніша є група епітетів зовнішньої ознаки, що становить ~50 % від усієї кількості аналізованих постійних епітетів. Серед об'єктів, які характеризуються за зовнішністю, найбільшу кількість означень об'єднують номінації людей та ландшафту. Чудовими засобами створення емоційної атмосфери в поетичному контексті є гомерівські метафоричні епітети. Вони є словесними прикрасами, які збагачують мову, вносячи в неї певну семантичну новизну. Кількісний аналіз свідчить про те, що найбільша є група сенсорних епітетів, що становить ~40 % від загальної кількості гомерівських метафоричних епітетів. Серед зображуваних об'єктів метафоричними епітетами автор поем здебільшого характеризує абстрактні поняття.

Куйбида К. И., канд. филол. наук, ассист.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Художественные определения в эпосе Гомера (на материале производных прилагательных)

В статье исследована самая характерная стилистическая особенность производных прилагательных в поэмах Гомера – роль художественных определений. Гомеровские художественные определения разделены на два вида: постоянные и метафорические эпитеты. Среди постоянных эпитетов самой многочисленной оказалась группа эпитетов внешнего признака. Из всех метафорических эпитетов, которые считаются главным украшением художественного языка, самой многочисленной оказалась группа сенсорных эпитетов (по первично зафиксированному признаку). Производные прилагательные, как показывает исследование, с особенной яркостью выражают поэтическую нагрузку благодаря своей сложной структуре.

Ключевые слова: художественное определение, производное прилагательное, эпитет, метафорический эпитет, признак.

Kuibida Kh. I., Ph. D., Assistant Professor
Ivan Franko National University of Lviv

Poetic Definitions in the Epos of Homer (on the material of derivative adjectives)

The most characteristic stylistic feature of derivative adjectives within Homer's pieces is being examined in the article. Homer's poetic definitions are divided into two groups: permanent and metaphorical epithets. Permanent epithets' group of external sign appears to be the most numerous. As to metaphorical epithets' group (the main decoration of poetic language), the largest one taxon within it is the group of epithets for the denotion of senses. Derivative adjectives, as the present research shows, are able to express vividly their poetic features thanks to their complex structure

Key words: poetic definition, derivative adjective, epithet, metaphorical epithet, sign.

Література:

1. *Античные* теории языка и стиля / ред. И. М. Троцкий. – СПб. : Алетейя, 1996. – 362 с.
2. *Арнольд, И. В.* Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования): учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 "Иностр. яз." / Ирина Владимировна Арнольд. – [2-е изд., перераб.]. – Л.: Просвещение, Ленинградское отделение, 1981. – 295 с.
3. *Базилина, Н. М.* Эпитет в современном французском языке (опыт семантико-стилистической характеристики) : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 "Германские языки" / Нина Михайловна Базилина. – М., 1974. – 27 с.
4. *Беценко, Т. П.* Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезії шістдесятників: автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Тетяна Петрівна Беценко. – Харків, 1999. – 20 с.
5. *Веселовский, А. Н.* Из истории эпитета / А. Н. Веселовский; вступ. ст. И. К. Горского; сост., коммент. В. В. Мочаловой // Веселовский А. Н. Историческая поэтика . – М. : Высшая школа, 1989. – С. 59–75.
6. *Сахарный, Н. Л.* Илиада. Разыскания в области смысла и стиля гомеровской поэзии / Наум Львович Сахарный. – Архангельск : Изд-во госпедин-та, 1957. – 397 с.
7. *Селіванова, О. О.* Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. *Сидоренко, О. М.* Епітет у поетичній мові Олександра Олеся (семантика і функції): автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.02 "Українська мова" / Олеся Михайлівна Сидоренко. – К., 1994. – 18 с.
9. *Шамота, А. М.* Переносне значення слова в мові художньої літератури / Алла Миколаївна Шамота. – К. : Наук. думка, 1967. – 126 с.
10. *Шталь, И. В.* О некоторых приемах построения художественного образа в поэмах Гомера и византийском эпосе XII в. / И. В. Шталь, Т. В. Попова // Античность и Византия / отв. ред.: Л. А. Фрейберг; АН СССР; Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1975. – С. 53–90.
11. *Aristotelis.* De Arte Poetica Liber / Aristotelis; ed. R. Kassel. – L. : Oxford Clarendon Press, 1965. – 79 p.

Стаття надійшла до редакції 17.04.14